

diye tanınmıştır. Uneyze'de Kadı Abdullah b. Abdurrahman Ebâ Butayn'dan fıkıh, usûl-i fıkıh, hadis ve akaide dair çeşitli metinler okudu. Daha sonra tahsil için Mekke'ye giderek sarf, nahiv, meânî, beyân ve bed'î dersleri aldı. Muhammed Âbid es-Sindî, Muhammed b. Ali es-Senûsî, Ahmed b. Osman en-Necdî el-Bahreynî, Ahmed Zeynî Dahlân, Abdurrahman b. Muhammed el-Küzberî es-Sagîr ve Muhammed Ehdel ez-Zebîdî'den hadis okuyarak icâzet aldı. Muhammed b. Hamed el-Hüdeybî, Abdülcebbar b. Ali ez-Zübeyrî el-Basrî ve Osman b. Hasan ed-Dimyâtî gibi âlimlerden fıkıh tahsil etti. Ayrıca Irak, Mısır, Yemen ve Suriye'de çeşitli şehirleri dolaşarak özellikle Hanbelî ulemâsından icâzetler aldı; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî ve İbrâhim es-Sekkâ el-Ezherî'nin derslerini takip etti.

Daha sonra Mekke'ye yerleşen İbn Humeyd kendini eğitim ve öğretim faaliyetlerine verdi. Yetiştirdiği talebeler arasında kendinden sonra Mekke müftülüğüne getirilen oğlu Ali, Abdülhay el-Leknevî, Sâlih b. Abdullah el-Bessâm, Halef b. İbrâhim en-Necdî, Ebû'l-Hayr Abdullah Mirdâd, Uneyze Kadısı Abdullah b. Âyid ve Mustafa b. Halîl et-Tûnisî gibi âlimler bulunmaktadır. İbn Humeyd, 1264 (1848) yılında Mescid-i Harâm Hanbelî imam-hatipliği ve müderrisliğine tayin edildi; bir ara müftülükte fetva kâtipliği yaptı. Muhammed b. Yahyâ b. Zahîre el-Mekkî'nin vefatıyla (1271/1854) yıllarca boş kalan Mekke Hanbelî müftülüğü makamına getirildi (1282/1865). 12 Şâban 1295 (11 Ağustos 1878) tarihinde Tâif'te vefat etti ve burada İbn Abbas'ın mezarının kuzey tarafında bir yere defnedildi.

İbn Teymiyye ile öğrencilerinin hayranı olan ve onların eserlerine ayrı bir önem veren İbn Humeyd, Arabistan'da ve bilhassa memleketi Necid bölgesinde Vehhâbilik hareketinin hâkim olduğu bir sırada yaşamış olmakla birlikte kendisini bu hareketin dışında tutmuş, zaman zaman da onlara eleştiriler yöneltmiştir. Vehhâbîler'in ictihâdî savunmalarına ve herhangi bir mezhep imamını taklit etmemelerine rağmen Hanbelî mezhebinin göründüklerini söyleyen İbn Humeyd, bu sebeple Hanbelî âlimlerinin biyografilerine ayırdığı *es-Sühubû'l-vâbile* adlı eserinde Muhammed b. Abdülvehhâb'a yer vermediği gibi Vehhâbîler'in tasavvuf aleyhtarlığına karşılık olarak Hanbelî mutasavvıflarından övgüyle bahseder ve onların kerâmetlerinden örnekler verir.

Eserleri. 1. *es-Sühubû'l-vâbile 'alâ darâ'ihî'l-Hanâbile*. İbn Receb'in *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'sinin zeyli olup 751 (1350) yılından 12 Cemâziyelâhîr 1288 (28 Ağustos 1871) tarihine kadar geçen sürede yaşayan 843 Hanbelî âliminin biyografisini içermektedir (I-III, nşr. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd – Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Beyrut 1416/1996). Abdullah b. İbrâhim en-Necdî *ez-Zübeyrî es-Sâbile fi'z-zeyl 'ale's-Sühubî'l-vâbile* (Basra Üniversitesi Ktp., nr. 700) ve müellifin torunu Abdullah b. Ali *en-Na'tû'l-ekmel fi terâcimi aşhâbî'l-İmâm Ahmed* adıyla esere birer zeyil yazmışlardır (*es-Sühubû'l-vâbile*, neşredeninin girişi, I, 102; Abdullah b. Abdurrahman el-Bessâm, II, 600). 2. *Mûlahhaşu Buğyeti'l-vu'ât*. Süyûtî'nin eserinin muhtasarı olup müellif nüshası Haydarâbâd Âsafiye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 342). 3. *Keşfû's-sünne* (Haydarâbâd Âsafiye Ktp., nr. 1324). İbn Humeyd hakkında bilgi veren kaynaklarda bu eserden söz edilmemektedir. 4. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Müntehâ*. Buhûtî'nin fıkıha dair eserine yazılmış bir hâşiyedir. Uneyze'de el-Mektebetü'l-vataniyye ve Şeyh Abdullah b. Halef ed-Duhayyân'ın Küveyt Evkaf Bakanlığı Kütüphanesi'ndeki özel kitaplığında iki nüshası mevcuttur (*es-Sühubû'l-vâbile*, neşredeninin girişi, I, 58-59). 5. *Gâ-yetü'l-'aceb fi tetimmeti Tabakâti İbn Receb*. İbn Receb'in eserine yaptığı bazı ilâvelerle düştüğü notları ve 750 (1349) yılından önce vefat ettikleri halde eserde zikredilmeyen bir kısım âlimlerin biyografisini ihtiva etmektedir. Bir nüshası Uneyze'de adı geçen kütüphanede, mikrofilm de Câmîatü'l-Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye'nin merkez kütüphanesinde bulunmaktadır (a.g.e., I, 62).

İbn Humeyd'in, öğrencisi Mustafa b. Halîl et-Tûnisî'ye verdiği icâzet (Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî, Umumi, nr. 729) hocalarını ve rivayetlerini göstermesi bakımından önemlidir. Müellifin ayrıca orta hacimde bir divan teşkil edecek kadar kasideeleri ve edebî yazışmalarının bulunduğu kaydedilmektedir (Abdullah b. Abdurrahman el-Bessâm, III, 868). İbn Humeyd, hocası Ebâ Butayn'ın, Bûsîrî'nin *Kaşidetü'l-Bürde*'sinde Selefi akide ile bağdaşmayan, Dâvûd b. Circîs tarafından da desteklenen bazı hususları red için yazdığı *Te'sîsü't-takdîs fi keşfi şübühâtî İbn Circîs* adlı risâleye *Qurretü'l-'ayn fi'r-red 'alâ Bâ Butayn* adlı bir risâle ile cevap vermiştir. Bu esere de Abdurrahman b. Hasan *Beyânü'l-meḥacce fi'r-red 'ale'l-*

Lecce adıyla bir reddiye yazmıştır (*es-Sühubû'l-vâbile*, neşredeninin girişi, I, 67-69; Abdullah b. Abdurrahman el-Bessâm, III, 866). Ziriklî (*el-A'âm*, VII, 121-122) ve Kehhâle'nin (*Mu'cemü'l-mü'ellifin*, X, 227) müellife nisbet ettiği *en-Na'tû'l-ekmel bi-terâcimi aşhâbî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, İbnü'l-Gazzî diye tanınan Kemâleddin Muhammed b. Muhammed Şerîf el-Âmirî'ye (ö. 1214/1799) ait olup bu hatta muhtemelen her iki müellifin aynı adı ve nisbeyi taşımasından ve İbn Humeyd'in de aynı konuda bir kitabı bulunmasından kaynaklanmıştır. Nitekim Ziriklî'nin kaynak olarak gösterdiği *es-Sühubû'l-vâbile*'de de bu eser İbnü'l-Gazzî'ye nisbet edilmektedir (I, 174; II, 591, 844; III, 976).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Humeyd, *es-Sühubû'l-vâbile 'alâ darâ'ihî'l-Hanâbile* (nşr. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd – Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Beyrut 1416/1996, I, 174, 185; II, 419, 591, 630-631, 644, 682-683, 735, 844; III, 976, 1192-1193; ayrıca bk. neşredeninin girişi, I, 11-111; İbn Şattî, *Muḥtaşaru Tabakâti'l-Hanâbile* (nşr. Fevâz ez-Zemerlî), Beyrut 1406/1986, s. 192; Ebû'l-Hayr Abdullah Mirdâd, *el-Muḥtaşar min Kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-zehar fi terâcimi efâzîli Mekke mine'l-karni'l-âşir ile'l-karni'r-râbi' 'aşer* (nşr. M. Saîd el-Âmûdî – Ahmed Ali), Cidde 1986, s. 423-425; Abdullah b. Ali es-Sübeî, *ed-Dürü'l-münâddad fi esmâ'i kütübi mezhebi'l-İmâm Ahmed* (nşr. Câsim ed-Devserî), Beyrut 1410/1990, s. 65; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 196, 812; Ziriklî, *el-A'âm*, VII, 121-122; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, X, 227; Abdullah b. Abdurrahman el-Bessâm, *'Ulemâ'ü Necd hilâle sitteti kürûn*, Mekke 1398, II, 600; III, 862-870; Ömer Abdülcebbar, *Siyer ve terâcimü'ulemâ'nâ fi'l-karni'r-râbi' 'aşer*, Cidde 1403/1982, s. 200; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 376, 519-520; II, 729; Âtik b. Gays el-Bilâdî, *Neşri'r-reyâḥîn fi târihi'l-beledi'l-emin*, Mekke 1415/1994, II, 623; Abdullah b. Abdurrahman el-Muallimî, *Mu'cemü mü'ellifi maḥtûḥâtî Mektebeti'l-Haremi's-şerîf*, Riyad 1416/1996, s. 59-60; Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", *DİA*, XV, 532, 544.

ŞÜKRÜ ÖZEN

İBN HURDÂZBİH

(ابن خردادبه)

Ebû'l-Kâsim Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdâzbih (ö. 300/912-13)

Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik adlı eseriyle tanınan İslâm coğrafyacısı.

Eserleri günümüze ulaşan İslâm coğrafyacılarının en önemli ilk temsilcisidir. Büyük babası Abbâsîler'in ilk döneminde İslâmiyet'i kabul eden bir Mecûsî-

dir; babası ise Halife Me'mûn zamanında (813-833) Taberistan valisi idi. Muhtemelen Horasan'da doğmuş olan İbn Hurdâzbih Bağdat'ta büyüdü ve eğitim gördü; ayrıca İshak el-Mevsilî'den mûsiki dersleri aldı. Önce Cibâl eyaletinin posta ve istihbarat müdürlüğüne, daha sonra aynı teşkilâtın Bağdat ve Sâ-merrâ'daki başkanlığına getirildi. Ancak bu memuriyetlere ne zaman tayin edildiği ve ne kadar görev yaptığı bilinmemektedir.

Çok iyi tahsil gören İbn Hurdâzbih, Bağdat eşrafi ve Halife Mu'temid-Alellah'ın (870-892) yakın dostları arasında yer alıyordu. İçinde bulunduğu çevre ve dolayısıyla ulaşabildiği resmî belgeler eserlerinin güvenilirliğinde etkili olmuştur. Kaynaklardan öğrenildiğine göre İbn Hurdâzbih, coğrafyanın yanı sıra döneminin sosyal hayatını yansıtan hemen bütün konularda çalışma yapmıştır. Bunlar arasında mûsiki ve saray erkânının davranışlarını düzenlemeye yönelik teşrifat kurallarıyla ilgili eserlerin ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Mes'ûdî, İbn Hurdâzbih'i yazıcılıkta önder sıfatıyla tanıtır ve Arap olmayan milletlerle hükümdarları hakkındaki geniş bilgisini övdüğü tarihe dair büyük bir eserinden bahseder; bu, muhtemelen *Kitâbü Cemhereti ensâbi'l-Fürs*'tür. İbn Hurdâzbih, yalnız ilk müslüman Arap coğrafyacılarından değil aynı zamanda İslâm âleminde kendinden sonra gelen meslektaşlarına yol gösteren tarıflı ve tasvirli bir coğrafya eseri ortaya koymuş ilk müellif ve ekol sahibidir. Temsil ettiği Irak ekolünün diğer önemli simaları Ya'kûbî, Mes'ûdî, İbnü'l-Fakih, Hemdânî, İbn Rüste ve Kudâme b. Ca'fer gibi coğrafyacılarıdır. Bunlardan ilk üçü "kişver" tasnifini benimsemişler ve Irak'ı İranşehr olarak anmışlar, diğer üçü ise her ne kadar aynı metodu kullanmışlarsa da daha çok ağırlık verdikleri Mekke'yi Bağdat'a karşı ön planda tutmuşlardır.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. İbn Hurdâzbih'in kendisine İslâm coğrafyacılarının babası unvanını kazandıran en önemli çalışmasıdır. Eserin girişinde müellif, Batlamyus'un kitabını (*Geographia*) yabancı bir dilden (muhtemelen Süryânîce veya Grekçe) Arapça'ya tercüme ettiğini söyler; ancak bu tercüme günümüze ulaşmamıştır. *Kitâbü'l-Mesâlik* coğrafya yazıcılığında, Irak bölgesinin hilâfet merkezi olması esasına göre düzenlenen ve Irak ekolü kitapları adıyla bilinen

eserlerin ilkidir. Verilen bilgilerin büyük kısmı kara ve deniz yollarına hasredilmiş, bu yolların dört yönde gelişmesi izlenerek Hindistan ve Çin gibi ülkeler tanıtılmıştır. İbn Hurdâzbih'in kaynak olarak Sâsânî döneminden kalma kayıtları kullandığı bilinmektedir. Posta ve haberleşme müdürlüğü yapmasından dolayı herhalde bu gibi kayıtlara ulaşmakta güçlük çekmemiştir; ayrıca bazı seyyahların özel notlarına bakabildiğinden eserini güvenilir kaynakların ışığında kaleme almıştır. Çoğunlukla İran tesirinde kaldığı görülen İbn Hurdâzbih eserinde kullandığı metodolojide, bilgilerin tasnifinde ve nihayet coğrafi terimlerin tercihinde daima Fars kültürünün izlerini sergilemektedir. Eski İranlılar dünyayı, İranşehr merkezde olmak üzere "kişver" adı verilen ve her birinde çeşitli ülkeler bulunan yedi hâkimiyet bölgesine ayırmışlardır. İbn Hurdâzbih de eserinde bölge tariflerine, onlar gibi "dil-i İranşehr" (İran'ın kalbi) dediği Sevâd'la (Irak) başlamaktadır. Müellif kitabı 232 (846-47) yılı civarında yazmış, daha sonra özetleyerek 272'den (885) önce tekrar kaleme almıştır. *Hudûdü'l-âlem*'in yazarı ve Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî gibi coğrafyacılar başta olmak üzere birçok âlim tarafından kaynak olarak kullanılan eserin günümüze ulaşan şekli, Fransızca tercümesiyle ilk defa Kudâme b. Ca'fer'in *Kitâbü'l-Harâc*'ının bir bölümü ile birlikte *Bibliotheca geographorum arabicorum* serisinin VI. cildi olarak Michael Jan de Goeje (Leiden 1889, 1967) ve daha sonra Muhammed Mahzûm tarafından (Beyrut 1988) neşredilmiş, Fuat Sezgin de Goeje neşrini esas alarak tıpkıbasımını yapmıştır (bk. bibl.); Hüseyin Karaçanlı ise kitabı Farsça'ya çevirmiştir (Tahran 1370). 2. *Kitâbü'l-Lehv ve'l-melâhî*. İslâm öncesi Fars şiiri ve mûsikisi tarihiyle ilgili önemli bir risâle olup İran'da ve diğer birçok yerde kullanılan ud, tanbur, ney, zurna vb. çalgılar, mûsiki terimleri ve makamlarla (çehâr perde) mûsikiye dair diğer konuları ihtiva etmektedir. Bazı Arapça kaynaklarda iktibasların yapıldığı eser İgnatıyus Abduh Halife tarafından neşredilmiştir (*Muhtâr min Kitâbi'l-Lehv ve'l-melâhî*, Beyrut 1964).

İbnü'n-Nedîm onun şu eserlerinden de söz eder: *Edebü's-semâ', Kitâbü Cemhereti ensâbi'l-Fürs ve'n-nevâkil (nevâfil)*, *Kitâbü't-Tabîh*, *Kitâbü's-Şarâb*, *Kitâbü'n-Nüdemâ' ve'l-cülesâ'*, *Kitâbü'l-Envâ'*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 20; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), VIII, 556; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, I, 14; IV, 220-225; Hamza el-İsfahânî, *Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ'*, Berlin 1921, s. 146; Makdisî, *Ahşenü't-tekâşim*, s. 362; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire, ts., s. 165, 218-219; Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî* (nşr. Abdülhay Abdurrahman Habîbî), Tahran 1363, s. 7, 545-546; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezire*, Dimaşk 1956, s. 25; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1665; C. de Vaux, *Les Penseurs de l'Islam*, Paris 1921, II, 7; R. Blachere, *Extraits des principaux geographes Arabes*, Paris 1932, s. 21; H. G. Farmer, *The Sources of Arabian Music*, Bearsden 1940, s. 33; a.mlf., "İbn Khurdadhbih on Musical Instruments", *JRAS*, III (1928), s. 508-518; Brockelmann, *GAL*, I, 225-226; *Suppl.*, I, 404; Abbas el-Azzâvî, *el-Mûsîka'l-İrâkıyye fi 'ahdi'l-Mugol ve't-Türkman*, Bağdad 1370/1951, s. 94-95; Sezgin, *GAS*, VII, 348; A. Halife, *Muhtâr min Kitâbi'l-Lehv ve'l-melâhî li'bn Hurdâzbih*, Beyrut 1961, tür.yer.; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebî'l-coğrafiyyi'l-'Arabi* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 155-158; *DSB*, VIII, 356-357; *Studies on Ibn Hurdâzbih and al-Ğa-ihânî* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992; C. van Arendonk, "İbn Hurdâzbih", *IA*, V/2, s. 755; M. Hadj-Sadok, "İbn Khuradādhbih", *EJ²* (İng.), III, 839-840; C. E. Bosworth, "Ebn Kordādhbih", *Elr.*, VIII, 37-38; M. A. Tolmacheva, "Khuradādhbih, Ibn", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, VIII, 243-244; İnâyetullah Rızâ, "İbn Hurdâzbih", *DMBİ*, III, 409-414.

SAYYID MAQBUL AHMAD

İBN HUZEYME (ابن خزيمة)

Ebû Bekr Muhammed b. İshâk
b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbüri
(ö. 311/924)

Hadis, kelâm ve fıkıh âlimi.

Safer 223'te (Ocak 838) Nişâbur'da doğdu ve ilk tahsiline burada başladı. İshak b. Râhûye'den hadis dinlediysen de bu sırada yaşı küçük olduğu için sonraları kendisinden rivayette bulunmadı. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra tahsilini ilerletmek ve özellikle Kuteybe b. Saîd'den hadis dinlemek için yola çıktı, ancak Merv'e ulaştığında Kuteybe'nin ölüm haberini aldı (240/854). Bağdat, Rey, Cürcân, Şam, Basra, Kûfe, Kahire ve Vâsr gibi ilim merkezlerini dolaşarak pek çok hocadan istifade etti. 291'de (904) Nişâbur'da ölen hocası Muhammed b. İbrâhim el-Büşen-cî'nin cenaze namazını kıldırıldığına (*DîA*, VI, 476) ve Receb 300'de (Şubat 913) Cürcân'da bulunup hadis rivayet ettiğine (Sehmî, s. 456) bakılacak olursa İbn Huzeyme'nin ilim yolculuğunu zaman zaman keserek bir süre memleketine döndüğü, ardından tekrar seyahate devam ettiği anlaşılır. Ali b. Hucr, Bekkâr b. Ku-